

Layihənin istiqaməti: Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

Ədalət.S.7.

№ 164 (2012) 7 noyabr 2019-cu il

Zəngəzur qəzasınının 1918-1920-ci illərdə tarixi günlərindən...

"Erməni torpaqlarımızın qaytarılması öz qanımız hesabına mümkündür. O kəs "erməni" adına layıqdır ki, Türkiyədən torpaqları iddia edir və Türkiyə ilə yaxınlaşmağa imkan vermir."

Q.Ter-arutunyan (nijde) - 1886-1995.

Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin qərb sərhədlərində (Gorus-Qafan nahiyələrində) yuva salmış quldur haydaşnak ünsürlərinin (A.Ozanyan, Q.Nijde, D.Kananyants... başda olmaqla) Zəngilan nahiyəsinin dinc müsəlman-türk ailələri yaşayan kəndlərinə mütəmadi halda, fasiləsiz qanlı hücumlar etmələri, xüsusi amansızlıqla qətl törətmələri 1918-1920-ci illərdə həm də birləşmiş hay kilsəsinin dövlətçiliyimizə qarşı yönəlmiş beynəlxalq terrorçuluğun tərkib hissələrindən biridir.

Təbii-ərazi baxımından əlverişli coğrafi mövqeyə malik olan Zəngilan nahiyəsinə o dövrdə hücumlar həm də

Qarabağın dağlıq hissəsində Xocavənd nahiyəsində yerləşən silahlı daşnak dəstələri tərəfindən edilmişdir. Lakin, ən faciəvi qətləmlər bu nahiyənin qərb hissəsində, Oxçuçay tərəfdə olan Qafanın hayəsilli kəndlərinin (Hərəək (100 evli), Ağayurd (haylar "Ağavurd" adlandırılıb), Ücənisi (əslində "Ücənisi" deməkdir), Şeşgird...) istiqamətindən olan hücumların nəticəsində baş verirdi, nahiyənin bu tərəfində yerləşən Yuxarı, Orta və Aşağı Yeməzli, Sarılı və Quyulu Xəştəb, Ağbiz, Ağakışilər, İskəndərbeyli, Şamoğlu, Fərəcbeyli, Gilətağ... kəndlərinin günahsız və silahsız əhlinin faciəvi soyqırımı davam edirdi, 1918-1920-ci illərdə...

Onu da qeyd edək ki, bu kəndlərdə 1905-1907-ci və 1915-16-cı illərdə Naxçıvan və Zəngəzur qəzalarında yerli müsəlman-türk ailələrinə qarşı hay kilsəsinin təhriki ilə quldur hay-daşnak ünsürləri tərəfindən törədilmiş kütləvi soyqırım qətləmlərindən qurtulan bir çox ailələr sığınacaq tapmışdı (xüsusilə Qa-

fan nahiyəsinin "Gığı dərəsi" obalarından (Qovşud, Mollalı, Qarabaş, Baharlı, Suxan, Xış Pürülü, Kənd Pürülü, Daş başı, Gığı, Həkəti, Çaykənd (Mahmudlu), Gərd, Keytaşın, Təyhan, Acıbac, Kurut, Kirs, Çiriş (hay vandalları da bu kəndi yer üzündən silib), Qatar ...).

Yuxarı Yeməzli kəndi (o dövrdə burada 100 evdən çox "tüstü" olub, 1990-cı illərdə 40 ev) I Dünya müharibəsinin quldur daşnak tör-töküntülərinin yığıldığı Hərəək, Ağayurd, Ücənisi kəndlərindən 5-8 km-lik məsafədə yerləşdiyindən tez-tez hücumlar buraya yönəlirdi. Əhali canını qurtarmaq üçün at-öküz arabaları ilə, payı-piyadə yaxınlığıdakı Araz şayı boyunca olan kəndlərə (Baharlı, Karvansaray, Şərifan...), eləcə də Cəbrayıl nahiyəsinin obalarına üz tutmağa məcbur olmuşlar. Əsil hay xisləti bu amansız illərdə və bu vəziyyətdə də özünü biruzə vermişdir. Belə ki, hay quldurları ən çox ilin payız çağında kəndlərə hücum edirdilər, kəndlilərin il ərzində əkib-bercədikləri kənd təsərrüfatı məhsullarının yığılıb-toplandığı dövrü "əlverişli hücum mərhələsi"- "məhsul qarəti fəsl" hesab edirdilər. Və onlar məlumatlı idi ki, ən çox məhsul hansı evdə və kimin həyatındadır. Əhalinin məlülkünü qarət etdikdən sonra evləri oda qalayıb yerlə-yeksan edirdilər. Belə hücumların birində qoyun-mal sürüsü ilə birlikdə kənddən şərçə 7-8 km uzaqlıqda olan Böyük Gilətağ kəndinə üz tutan Mahmud Qurban oğlunu (1896-1918) quldurlar pöhrəlikli dərədə amansızlıqla qətlə yetirərək sürünü də aparmışlar.

Bu kəndin daha bir sığınacaq yeri İskəndərbeyli kəndi yaxınlığındakı "Gəray yeri" (bostan-dirrik sahəsi) olub. Yerli özünümüdafiə qüvvələrinin hay quldurları ilə ən qanlı savaşları

kəndin "Qılınc yeri" deyilən səmtində baş verib, həmin döyüşlərdən qalma paslı nize ucluqlar, güllə gilizləri, xəncər-naqan hissələri 1970-80-ci illərdə həmin səngər yerlərindən tapılırdı. Çünki, bu yerlər 1905-1915-ci illərin də düşmən hücumlarına qarşı müqavimət meydanı olub.

1918-1919-cu illərdə Azərbaycan dövlətçiliyi naminə Qarabağın dağlıq bölgəsində birləşmiş hay-daşnak və rus silahlılarına qarşı uğurlu hərbi-döyüş əməliyyatları keçirən Osmanlı Türkiyəsinin 5-ci Qafqaz İslam Ordusunun Nuru paşanın başçılığı altında olan bir neçə tağını (50-80 nəfərlik döyüşçü süvari-topçu heyəti) Yuxarı Yeməzli-Şamoğlu döyüş xətti istiqamətində mövqə tutaraq düşməne zərbə endirməklə bu amansız qətləmlərin qarşısı alınmışdır.

30-35 evdən ibarət olan Şamoğlu kəndi nahiyənin düşmənlə sərhəd hissəsində yerləşib, Yeməzli kəndləri ilə qonşuluq təşkil edib (Yuxarı Yeməzli obasından 4-5 km şərçə doğru). Bu kənd, eləcə də yaxınlığıdakı Fərəcbeyli kəndi (20-25 evdən ibarət) 1941-1945-ci illərin cahən savaşından sonra tamamilə boşaldıldı, sakinləri Zəngilan rayon mərkəzinə və Şayıfli kəndinə köçürüldü, kənd yerin və torpaq sahələri əkin-üzüm bağları altında (H.Aslanov adına üzümçülük sovxozunun) istifadə edildi.

Yeməzli-Şamoğlu döyüş xətti haydaşnak cəbhəsindən 10-12 km aralı olsa da, Şamoğlu kəndinin qərbində, 1,5 km aralıdakı təpəlikdə qazılan (keçən əsrin 60-cı illərində bu səngərin ortasında geodeziya-istinad qurğusu ("trianqulyasiya üçbucağı") quraşdırılmışdır) səngərdə qərar tutan Türk topçularının atəşi hay cəbhə xəttini susmağa məcbur etmişdir.

Bu atəş nəinki düşmən cəbhə xəttini darmadağın etmiş, hətta Hərəək kəndindəki hay kilsəsinə də "iz" qoymuşdur.

Belə ki, kilsənin həyatında olan 7-8 qəbir (Zəngəzur qəzasından oğurlayıb apadıqları müsəlman-türk qəbirlərinin sənduqələri, qoç çəkili məzarüstü daşlarını) top mərmilərinin təsirindən sınımış-parçalanmış, kilsənin gümbəzində isə top mərmisinin yanıq yeri nişanə kimi qalırdı. hay kilsəsi və daşnak hay sürüsü bu "iz"lərə əl vurmurdu, olduğu kimi saxlayırdı-saxta vayışınlarına "nəqarət" qoşmaq üçün, böyüyən daşnak törəmələrinə zəhər vermək üçün... Yuxarı Yeməzli kəndinin "Əmirxan yeri" deyilən hissəsində Türk Ordusunun şəhid olmuş 25-30 əsgərinin birgə məzarı olub, yazısı-ünvanı olmasa da el ziyarətگاهی kimi səcdə edilib. Amma, bu müqəddəs yer 1975-76-cı illərdə salınmış üzüm bağları altında qalmış, qəblərdən siliməsə də yer üzündən silinmişdir (fəqət Türkün izini fəlek də silə bilməz.)

1918-1920-ci illərdə Zəngilan nahiyəsinin Şabadin kəndinin dinc sakinləri də bu cür qətləmlər-soyqırım faciələrini yaşamışlar...

(Yazı Zəngilan rayonu, Yuxarı Yeməzli kənd sakinləri Mələk Mehdiqulu qızı (1870-1971), Abış Allahverdi oğlu (1874-1964) və Lətif Maqsud oğlu Mustafayev (1926-2005) tərəfindən Akif Adış oğlu Qurbanova (1942) söylənilən məlumatları və İskəndərbeyli kənd sakinini Ələvsət Allahverdi oğlu Qurbanovun (1970) bilgiləri əsasında hazırlanıb.)

**Qismət Yunusoğlu,
Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi**

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ YANINDA KÜTLƏVİ
İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA
DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDUNUN
MALİYYƏ DƏSTƏYİ İLƏ DƏRC OLUNUR

